

Pécsi Györgyi

Pogány metafizika Utassy József költészetében

„Tagadom Istent. / És minden vallást tagadok a Földön. / Mert szellemem számára börtön. / Ám arcod, / ijedt angyali arcod / kereszte előtt: // a mennyboltot magamra öltöm” – írja egyik kései, a Nyilatkozat című versében Utassy József. Indulásakor a költő kevésbé látványosan, de nem kevésbé radikálisan fogalmazta meg a valláshoz, vallásos hithez való viszonyát, Isten elutasítását – ez az elutasító viszony a Pokolból jövet (1981) kötet után fölerősödik, majd elkomorul, a Fény a bilincsen (1994) kötettől pedig már olyan erőteljes dühvel fogalmazódik meg, hogy kimeríti az istenkáromlás fogalmát: „vén róka, / te csillagközi csibész, / megszeppent lelkek / tejútonállója, / gengszter, / kurafi, vigéc” – dühöngi (Mi lenne, ha?); „Kimutattad fogad fehérét, / te csillagközi csaló, / vérét vetted fiamnak, vérét /.../ hogy gyűlöllek, hogy utállak” (Csillagközi csaló); „nem törtél meg, nagy Isten! / Tőled meg nem törtetem! / A játszma látszólag tiéd, / ám vívjuk rendületlen, /.../ te otromba, bumburnyák Isten! / Te, a kozmosz böhm-nagy ökre! / Halálom után majd számolunk! Hiszen te élsz, élsz mindörökre” (Majd számolunk).

Emberileg természetesen érthető, hogy fia elvesztése elemien megrendíti a költőt, s verseiben az istenellenes tónus fölerősödik, hiszen – a hagyományos vallási gondolkodás szerint – Isten vette el tőle, de meglepő, hogy idővel sem hagy alább az istenellenes indulat, mindössze néhány kései versben szelídül valamelyest, az istentagadás dühödten kategorikus karaktere megmarad. Az elutasításnak ez a mértéke meghökkentő, a költő haragja, gyűlöletig fokozódó indulata ismeretlen a kanonizált magyar irodalmi hagyományban, még Ady, József Attila legmerészebb Istennel viaskodó verseihez sem hasonlítható. Ha az életmű egészéből kiemelnénk ezeket a blaszfémikus sorokat, verseket, s csupán azok végső summázatát néznénk, arra a következtetésre is juthatnánk, hogy Utassy József megátalkodott istenellenessége a sematikus vallásgyalázó, istenkáromló baloldali propagandairódalomhoz áll legközelebb. Ez persze paradoxon, hiszen Utassy – és lázadó nemzedéke – lényegében mindenestül elutasította a létező szocializmust, világszemléletét, fogalomhasználatát, ideológiáját –, mindenestül a teljes szabadság költője kívánt lenni, illetve annak vallotta magát. A látszat, vagy a felszínes olvasás csábító analógiája ellenére is nyilvánvaló azonban, hogy a költő vilásképe az istenkérdésben sem hozható közös nevezőre a létezett szocializmus teleologikus világszemléletével, illetve, hogy a baloldali szekularizált messianizmussal sincs köszönő viszonyban. Utassytól a létezett baloldali messianizmus éppoly idegen, mint a 'jobboldali' vagy tradicionális messianizmus. Egyáltalán: a messianizmus, az alázatos, engesztelő áldozatvállalás, a közösségért, az eszméért, ügyért, sőt a metafizikai üdvözülésért hozott önfeláldozó gesztus is idegen.

Utassy József ugyanis az élet költője, s olvasatomban – egy lehetséges olvasatban – az életmű éppen arra irányul, hogy megteremtse a teljes emberi szabadság metafizikáját. Ennek a teljes emberi szabadságra törő metafizikának pedig az istenkérdés – istentagadás formában – kulcsfontosságú dilemmája. Éppen ezért nem bizonyos, hogyha elfogadjuk is, hogy a szélsőséges tagadás is az istenkeresés egyik megnyilvánulási módja, az Utassy-féle magatartást akár csak nagy megengedéssel is, sorolhatjuk-e az istenkeresés hagyományos – a történeti vallásokhoz kapcsolódó tapasztalatok – fogalmkörébe. Utassy valóban nem istent keres, nem szekularizálja a vallást, hitet (mint a baloldali messianizmusok vagy az utópizmusok), hanem egy hagyományos, keresztény transzcendencia- és metafizikamentes világértelmezést kísérel meg megfogalmazni, verseiben ennek határait kijelölni. Ám minduntalan és törvényszerűen belebotlik a hagyományos istenképbe és vallásos hitbe, ezért istent, mint akadályt, mint zavaró tényezőt, megpróbálja „eltakarítani” gondolkodása útjából, ám minél kevésbé sikerül megszüntetni az „isteni” akadályt, annál hevesebb lesz a költő ellenállása, elutasítása.

Tulajdonképpen Utassy József pályára lépése pillanatában már látszik, illetve fiatalkori költészetében látszik legpontosabban ennek az új ontológiának az igénye és tartalma, amely leginkább az érzéki világteljesség fogalmával jellemezhető. Saját fogantatását is érzéki, erotikus szimbólumokkal írja le: „jól tudom, mi lesz a sorsa / a szeleburdi szilvafákon / két Otartalmát ne is említsem. A profán, falusi pillanatot nemcsak átlírázálja a költő, de finom allúzióival mitológiai és kozmogóniai teljességgé is avatja.

A Hol ifjúságom tűnt el (1992) kötetben fölerősödik az egykor birtokolt lételjesség öröme, erről az élményről versek sora tanúskodik: aranykori ragyogás, metafizikai teljesség, a természet, a kozmosz, a mindenség tökéletes összhangja és harmóniája jellemzi az egykor volt gyerekkort. „Viharban a villanatnyi égbolt: / szép volt, igen, szép volt, nagyon szép volt / viharban a villanatnyi égbolt. // kacsát, libát, tyúkot ólba zártam, / és remegtem,

félelem, szobádban, / kacsát, libát, tyúkot ólba zártam” (Viharban). Idillek, zsánerek idézik föl a létteljesség megélt pillanatait, mint a Rezeda-álomban: „Jaj, rezeda-álom, / remegtet halálom, / lány és tízéves az Isten” – írja, s itt, ekkor a tízéves lány és az Isten megfeleltetése még nem istentagadás, nem provokáció, hanem a pogány áhítat szakralizálása. Az emberrel a természet és a kozmosz tökéletesen ekvivalens ekkor még, miként erről az Alkony-emlék idillje is vall: „Anyám a grádicson ült, / lyukas zoknit stoppolt. // Boldog voltam és boldog! / Láttam égre kelni / akkora sárga foltot, // amekkora még este / poros pantallómnak / becses felére holdlott”, – vagy a Délutáni udvar – egy munkás hétköznap zsánere, idillje: „Mellettem, / a grádics oldalához dőlve, / fehér lavór guggolt. // Csorgott a fény belőle” – a fehér fény szintiszta metafizika, nincs önmagán túlmutató jelentése.

Ebben az antropomorf világban civilizáció előtti, ősemberi a kapcsolat, mellérendelő a viszony az ember és a világmindenség között, és kereszténységtől, vallástól, istentől mentes. Az Ámulat vers gyönyörű, tömör összefoglalója szerint: „Farkasszemet néz / a Holddal egy kislány. / És pisil, pisil.” S ebbe a természettel, kozmoszal harmóniában élő idillbe ront bele a politika és Isten, ahogy a Mi lenne, ha? versében Istennel pörölve írja: „eloroztad az ifjúságát, / felét te, / felét a politikusok ---”. Utassy kétkomponensű szabadságfogalmának, ahogy itt programosan is megfogalmazza, egyik része a társadalmi szabadság, másik része a metafizikai szabadság, s tapasztalata szerint mindkettő erősen korlátozott. A politikai szabadságot a Kádár-kor tespedtsége, hazugságra épített rendszere korlátozza, majd pedig az elsikkasztott rendszerváltás, a metafizikai szabadságot Isten, pontosabban a keresztény vallásképzet hagyományos Istene – mindkét korlátozás ellen való lázadását visszatérően megfogalmazza a költő. Egy kései versében azt írja: „Soha senki ellen / én nem fenekedtem: / apró bűneimet, / kérlek, ne hagytsd fel! // nem lelem apámat, / fiamat, anyámat: / csoda-e ha tollam / trónod ellen lázad?! // Született eretnek / vagyok. Így szeress meg! / Ősz van. Hull a dió. / Levelek peregnék” (Isten!). Egyik első nagy átokversében, az Éjféli násznépben gyerekkori árvaságával, magányával magyarázza Istennel szembeni bizalomvesztésének az okát: a lakodalmas menetben döbben arra, hogy reménytelenül egyedül van: „nekem nincs kihez bújnom e világban, / nincs kihez röpülnöm, / nincs kire ragyogjak, / megleng a nagyharang égbolt is fölöttem, / fölriasztom hát / a templomban a csöndet: // Isten, / Isten, / ha vagy: / döögölj meg, / döögölj meg!” A pragmatikusan értelmezhető okokon túl Utassy, nem kevésbé hangsúlyosan, metafizikai csalódásáról is bőven beszél: „Láttam a Tengert: nem hallgathatok!” írja a Tengerlátóban; „felöltöztetett az Isten, / felöltöztetett / a Napba /.../ Látott a tenger hatalmasnak ott, / s én láttam a Tengert!” A birtokolt, de elvesztett teljesség tudatában, a jogos juss méltóságával, büszkeségével és a valós veszteség tudatával fordul a világ – a politikusok és Isten – ellen. Kié, „Ha nem az enyém” a naprendszer harmadik bolygója, kiáltja az Erőforrás kis remeklésében. Nemcsak civil lázadást, de metafizikai értelemben is pörújítást kezdeményez.

Súlyos személyes vesztesége, valamint a társadalmi szabadság hiány akuttá válása a lázadást, tiltakozást erősíti föl a költőben. Az érzéki világteljesség útjában álló, a pogány metafizikát korlátozó keresztény Isten ellen eleinte vagány csibészséggel lázad, tehetetlen lázadása azonban hamarosan dühödt elutasításba, blaszfémiába vezet. Az Irány Pétervására versben fölényesen mondja, hogy vasárnap nem templomba megy, hanem kocsmába, a szép pincérlányhoz: „nem az oltár elé / suhanok térdepelni, / az én Istenem a Kakas vendéglőben / trónol: // konyakos kupicák közt / kong értem krinolinja”. A Tavasz áhítatban büszkén vallja, hogy: „Uram, / én téged / nem imádlak. /.../ És ha térdelek, csak ibolyához”, az Irgalmatlanul címűben, hogy „Isten elé soha már, / de letérdelek néha egy / hangyabolyhoz”. S azért nem térdel Isten elé, mert amikor gyermekként a világgal először találkozott, valójában már abban a paradicsominak tekinthető létállapotban sem a világot hierarchikusan elrendező és uráló Isten volt számára a világrendező elv, hanem a kozmikus érzéki világteljesség. „Isten, templomok falára festett / fajankó, / dehogys téled féltem én, / ugyan már, // engem a szürkeség osonása ijesztett: // a patkány, / a pocok /.../ ezektől ijedt istenig / kölyökszívem mimózárokra, / ezektől” (A zizegés kazlában), a kereszténység metafizikája helyett a pogány metafizika lett személyes életének ontológiai origója.

Eme másik, az érzéki világteljességen alapuló pogány metafizikát azonban kénytelen részben a kereszténység fogalomkörében is értelmezni, természetesen mindvégig azzal opponálva. A Pilinszkynek ajánlott Fény a bilincsen versében a sejtelmes istenkép cáfolatául a szerelmesek érzéki örömét állítja: „Isten? /.../ Ő az én / egyetlen / Nincsem. // De nézz / e paradicsomi pogány párta, / ha félsz!” A Fölfelé a Koponyák Hegyére (Isten faggatása kötet, 2000) a civil és a keresztény megváltáselméletben való együttes csalódottságát fogalmazza meg: „Vállamon ormótlan keresztívával / haldoklok fölfelé a Koponyák Hegyére, /.../ Hát elárultál, hatalmas Isten! /.../ sunyítanak a spiclik seregéstől, / kivezényelted ellenem őket is, / miként ezt az ádáz római csúrhét, / akiktől megszomorodik a Föld arca. // Ellenük kellett volna élnem, ellenük! /.../ De engemet már nem ámitasz többé”. Nem fogadja el a kereszténység, tulajdonképpen a kétezer éves európai kultúra fundamentális részének tekintett metafizikai áldozatvállalás eszményét – mert számára a valóságos, érzéki élet az emberélet értékalapja. Alázattal hordozott teher helyett méltatlan keresztthordozást említ, s valahányszor előfordul a krisztusi megfeszítettetés, Utassy mindannyiszor élesen elhatárolódik a szenvedés, áldozathozatal csak metafizikai jelentőségétől. (Érdemes lenne ezt a versét Dsida Jenő Út a Kálváriára című költeményével összevetni.) Kivételesen erőteljes, pazar szimbólumhasználat

jellemzi a Veronikon című, kétrészes versét (Csillagok árvája kötet). A költemény nem attól lesz istenkáromló, blaszfémikus, hogy Krisztus Isten balekjaként föláldozza magát a keresztfán ahelyett, hogy a szerelmesek életét élné Veronikával, hanem a vers bizarr záróképe miatt. „Mert harminchárom évgyűrűmet én / eladom Szaturnusz abroncsáért / egy kupec istennek: a Hit hegyén. // Fakul a bíbor? Áhítana vért! / Óriás rakéta-körmenetből / keresztfám Húsvét Holdján mered föl.” A keresztfá mint óriási fallosz, pontosabban óriás falloszsként teljesíti a föltámadás funkcióját, s így teheti újra termékenyvé a világot. Az Angyali üdvözet szakrális terében szintén erotikus, kozmikus fallosz szimbólumot használ a költő: „Szárnyam haván küszöbödőről / elhordja a szél reggelig. / Ne félj! – rúddal áll a Göncöl / csillag-tükörképedhez is.”

Utassy következetesen, radikálisan és roppant változatos módon utasítja el a kereszténység tradicionális istenképét, hogy a maga Isten nélküli pogány metafizikáját fölépítse. Olykor a vers nem több, mint dühödt elutasítás, tagadás, mint az Ama napon című, amely a harag napjának, az eszkatológiának a barátságtalan blaszfémiaja: „Nem lesz semmi ama napon, / semmi különös. / Rohadok a ravatalon. / Bűdös leszek. Bűdös.” Máskor, mint Pokolból jövet kötet Lakótelepi Jézusában a blaszfémia árulkodó öntanúsítás lesz: „Koponyádon csillagok töviskoszorúja” – írja. Fölstilizálja a lírai ént, mely a koponya körüli csillagos töviskoszorújával éppoly axiomatikus szimbólumává válik egy kozmikus, természeti metafizikának, ahogy Jézus a kereszténységének. A Valaha (Szép napkeltő holnap kötet) szintén az Istenfia szemmagasságát célozza meg: „Valaha én is hittem, / cimborám voltál, Isten, /.../ Aztán egy roppant reggelen: / magamra hagytál, Istenem. / Már vártak rám a parton vagy tizen! / S én járn: / járn kezdtem a vizen.” A költő fokozatosan próbálja fölnöveszteni a maga pogány metafizikáját, abban bízván, hogy előbb-utóbb fölöslegessé teheti a tradicionális Istent. Nem csak lázadás és tagadás a „Jóskám, vágd az Úr szemébe: / én egy költő fia voltam, / ki nem trónusod cselédje, / de testvér a csillagokkal!” (1989 – Keserves kötet, 1991) kijelentés sem, hiszen – ‘testvér a csillagokkal’ – már a fölnövekedettségről beszél. De persze Utassy sem győzheti le Istent, engesztelhetetlen tagadással mindössze saját entitását erősítheti meg, ahogy a Zengi és gyalazza istent versében is olvashatjuk: „Unlak. És megvetem világotat. / ezt a kontár munkát, e fércművet! / Ha van dilettáns, akkor az te vagy. /.../ Magad képére formáltál uram: vérengző vagy te is, ragadozó! / Nézzük egymást hosszan, szomorúan, / végül kiserked ajkamon a szó: // TARTSD MEG SZENTHÁROMSÁGODAT MAGADNAK! / Tagadlak és tagadlak és tagadlak.”

Utassy minden megátalkodott tagadása, személyes veszteségei, társadalmi kiábrándulása ellenére/mellett nemcsak meg tudta tartani eredendő igénybejelentését a világ érzéki teljességére, erről tanúskodnak gyönyörű kései idilljei, zsánerei, mint a Most kezd az ég („Most kezd az ég derengeni, / szívem virradattal teli. / S íme sorsom naplementéll, / hordja hajam havát a szél, // viszi hajam havát a szél.”) vagy az Ősz a pusztán („Száll az ökörnál - / az ősz gondolatjele / ödöng a pusztán.”), de bizonyos verseiben, azt hiszem, némiképp össze is tudta békíteni a főntebb említett kétféle létértelmezést, metafizikát. „Önfeledten kéne énekelni, / mint az alkony feketerigója. / Szűz ajakkal kifütyülni mindent, / mindent, ami avított, ócska! // Dobd a fűbe izzadékony málhád, / fellegek vízával könnyíts arcodon, / s ha a kékség borzongása jár át, / hallgatózz: az ökörszáj hogy harsog! // Ostromolni csak a lehetlent! / Szóra bírni őt kell: ama némát! --- / Gondold jól meg. Ez a tét. És rajta! / Támaszd égnek a jákobi létrát” (Önfeledten – Keserves kötet) – a jákobi lajtorja kifejezés legkevesebb ambivalens értelmű, az égbe hatoló lázadást és az ég felé való kapcsolatkeresést egyaránt jelentheti. A Zivatar készül című kései dal viszont egészen bizonyos, hogy a metafizikai harc föloldhatóságát és föloldását fogalmazza meg: „Csattan a mennybolt! / Akácsa reccsen, / Ilyen időben / született Isten. // Magszeppen ma is a gyerkőc bennem. /.../ Föltámad a szél, / föl, krisztusian: / micsoda vágta, / micsoda iram, /.../ Szigliget fölött, / zivatar múltán / kerekedik egy / hajlós szívárvány: // tarka, gyönyörű, mint egy cigánylány.”